

УДК 37.016:3

ТЕТЯНА НАЗАРЕНКО

Інститут педагогіки НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У ШКОЛІ

Розглянуті актуальні питання із використання різноманітних сучасних методів навчання географії в навчально-виховному процесі основної школи. Проаналізовані проблеми, що пов'язані з методичними особливостями роботи вчителя географії за різноманітними формами і засобами проведення уроку. Подано класифікаційну характеристику різноманітним методам навчання, що мають активно та диференційовано застосовуватися в навчально-виховному процесі з географії.

***Ключові слова:** основна школа, шкільна географія, методи навчання, методика навчання географії, пізнавальна діяльність учнів*

Постановка проблеми. Сьогодні перед географією як шкільним предметом постає методична проблема щодо усунення протиріччя між уявленням учнів про географію як науку, що містить інформацію про природну різноманітність географічної оболонки Землі, та реальним шкільним предметом, на уроках якого вивчаються складні географічні закономірності, велика кількість географічної номенклатури, наукові терміни, поняття, закони тощо.

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Географічна освіта в сучасній школі вимагає від вчителя вибору оптимальних методів формування теоретичних знань в учнів. Методика навчання, як і вся дидактика, переживає складний період розвитку. Відбувається перебудова загальноосвітньої школи [3]. Створюються нові концепції освіти, стандарти, в яких описано не лише зміст, але і вимоги до результатів навчання. У цих умовах ускладнюються соціально-професійні призначення вчителя. Гостро постає питання його методичної майстерності, здатності творчо підходити до організації навчального процесу, здійснювати перехід від школи пам'яті до школи мислення і діяльності. У методиці навчання географії накопичилося достатньо проблем, які потребують спеціальних досліджень. Серед них проблема оновлення методів, засобів і форм організації навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. У методиці географії накопичений значний досвід застосування різноманітних методів і технологій навчання. Серед них найбільш відомі технологія диференційованого навчання, технологія навчально-ігрової діяльності, технологія комунікативно-діалогової діяльності, технології сугестивного навчання (Г. Лозанова, С. Пальчевський), технологія проблемного навчання (М. Махмутов, О. Топузов), тестові технології (Т. Гільберг, Т. Назаренко), технологія структурно-логічних конспектів (П. Барабоха, Л. Вішнікіна), фреймових схем (О. Аксьонова), структурно-інформаційних схем (О. Скуратович, С. Кобернік, Л. Підоріна), опорно-узагальнюючих схем (Л. Круглик), модульна технологія (С. Капіруліна) рейтингова технологія (І. Малафійк). Останні публікації у фаховій літературі свідчать про те, що їх впровадження є досить ефективним.

Формулювання **мети** статті. Розглянемо актуальні питання із використання різноманітних сучасних методів навчання географії в навчально-виховному процесі основної школи.

Виклад основного матеріалу. Метод навчання в дидактиці розглядається як спосіб оснащення учня знаннями, вміннями, навичками. Метод передбачає спільну діяльність учителя і учнів [1]. Методи навчання сприяють формуванню знань і вмінь. Для оптимального використання в процесі навчання, а також подальшого удосконалення, методи навчання географії об'єднанні в класифікаційні групи. Згідно з дидактикою

класифікацію використовують для конструювання, відбору і оцінки ефективності методів навчання, що підкреслює її значний науковий і практичний зміст [4].

За характером пізнавальної діяльності учнів методи диференціюються на: пояснювально-ілюстративний (інформаційний), репродуктивний (алгоритмічний), частково-пошуковий (евристичний), дослідницький (науковий), метод проблемного викладу [9].

Рис. 1. Модель методів навчання

Окремі деталі методу, його складові частини називаються методичними прийомами [2]. Наприклад, метод роботи з картою передбачає вироблення вмінь читати карти, накладати їх, порівнювати тощо.

Часто метод може виступати в ролі прийому і навпаки. Так, пояснення виступає методом тоді, коли вчитель використовує його для вивчення нового матеріалу, і прийомом, коли учитель пояснює план дії, а учні виконують роботу самостійно.

Під час здійснення етапів з метою забезпечення наочності застосовуються різні засоби навчання. До позитивів цього методу належить те, що вчитель має можливість точно спланувати хід уроку, відібрати найбільш яскравий додатковий матеріал, викладати власні думки послідовно. Недоліком методу є відсутність можливості активізувати самостійну пізнавальну діяльність учнів. З дидактики відомо, що процес навчання відбувається ефективно за умови активізації мислення учнів. Інформаційний метод не несе в собі такого, оскільки активна роль в навчанні належить вчителю [6].

Не дивлячись на це цей недолік, метод широко застосовується в навчанні географії. Основні критерії його використання наступні:

в учнів відсутні базові географічні знання і вміння на які вчитель міг би опиратися при вивченні нової теми з метою активізації їх пізнавальних процесів;

матеріал уроку не передбачає теоретичного аналізу, під час його формуються емпіричні знання. Наприклад, на уроці вивчається історія відкриття нафтових родовищ.

До інформаційних методів належить лекція та обговорення. Метод «лекція» є одним з найстаріших методів навчання. Це процедура навчання, за допомогою якої вчитель прагне створити зацікавленість в учнів, впливати і стимулювати їх, залучити до навчання з використанням словесного (вербального) повідомлення. Діяльність учнів заключається в слуханні і записах. Є дві форми методу лекції: лекція, де відбувається формальний зв'язок між вчителем й учнями та неформальна лекція, де комунікація є двосторонньою тобто від вчителя до учнів та від учнів до вчителя.

При навчанні географії, формальна лекція є більш доцільною, тому що вона забезпечує вчителя зворотним зв'язком від учнів.

Деякі вчителі географії виправдовуючи використання методу лекції в ЗНЗ пояснюють переваги цього методу за наступними умовами:

при поданні важливого й часто складного навчального матеріалу, що важко доступний до сприйняття, вчитель доповнює хорошою дикцією, голосом, правильною мовою, відповідною інтонацією, мімікою, жестами;

збільшена компетентність вчителя вимагає під час застосування методу лекція вжити заходів, щоб гарантувати, щоб учні були не пасивними слухачами, а розуміли про що йдеться, для цього необхідно їх озброїти хенд аутами (роздатковим матеріалом) [7];

під час лекції вчитель має доброзичливий вигляд і не відволікається на характеристику учнів;

лекцію варто супроводжувати з іншими методами: аудивізуальним, наочним, картографічним тощо.

Стосовно методу навчання як обговорення, він визначається в усній взаємодії між людьми, що складається із задавання питання і давати розгорнуті відповіді, які не можна прочитати в підручнику. Крім того, метод включає в себе активну участь учнів. Метод обговорення підходить для навчання, коли тема вимагає потік інформації і ідеї від вчителя до учнів, від учнів до вчителя або від учня до учня.

Репродуктивний метод використовується з метою навчання учнів застосовувати знання і вміння в аналоговій навчальній ситуації. Характерною рисою цього методу є те, що учитель організовує діяльність учнів, пропонуючи такі завдання, алгоритм виконання яких їм відомий. Виконання завдань такого типу, як правило пов'язано з використання певних інструкцій.

Формування загальних понять здійснюється за рахунок їх поступової деталізації і уточнення. Скажімо, поняття «клімат» в мисленні учнів уточнюється продовж років: від курсу, що вивчається в 6-му класі, через курс, що вивчається в 7-му класі до безпосереднього вивчення клімату України. Існує універсальна схема характеристики клімату [8]. Вчитель доводить її до учнів у вигляді взірцевого узагальненого плану на початковому етапі вивчення поняття «клімат». Після цього, формуючи наукове географічне поняття клімату різних материків і океанів, школярі будуть використовувати даний взірцевий план і самостійно набувати знання. Робота за типовими планами направляє мисленеву діяльність учнів, закріплюючи практичні вміння. Репродуктивний метод на відміну від пояснювально-ілюстративного, припускає активну роботу учнів в процесі навчання. Але їх мисленева діяльність обмежена типовим взірцевим планом і мислення учнів стає регламентоване, тому пояснити незнайомі для себе явища вони не зможуть.

Мета частково-пошукового методу – наблизити учнів до творчої діяльності. Метод припускає в не знайомій ситуації використовувати отримані знання і вміння. Діяльність учителя заключається у розбитті головного завдання на декілька питань чи завдань для отримання кінцевої мети. Наприклад, у багатьох учнів формується неправильний стереотип, відповідно до якого на рівнинах видобуваються корисні

копалини осадового походження, а в горах – магматичного. Для того щоб цей стереотип не сформувався, учитель при вивченні теми «Рельєф і корисні копалини» пропонує завдання: Поясніть чим обумовлено розміщення магматичних порід на Східноєвропейській рівнині. Далі це завдання діляться на дрібні: Які тектонічні структури вам відомі?, як називаються частини платформи?, чим вони різняться?, де осадовий чохол має велику потужність: на плиті чи на щіті? Наприкінці роботи учитель знову задає перше питання. Тепер учні вже розуміють, що магматичні породи на рівнині пов'язані з виходом на поверхню кристалічного фундаменту [8].

Відмітимо, що під час виконання цієї роботи учні систематизували власні знання і за цей рахунок вийшли на якісно новий для себе рівень знань. Таким чином частково-пошуковий метод підвищує пізнавальну активність школярів. Але процес їх мислення залишається в межах раніш отриманих знань. Нові знання і вміння з допомогою цього методу не набуваються.

Визначальна мета дослідницького методу – спонукати учнів до самостійного набуття нових знань і вмінь. Функція вчителя, що застосовує цей метод, зводиться до визначення завдання, для реалізації якого школярам не вистачає наявних знань. Тим самим створюється ситуація пошуку, коли учні відчувають конфлікт між змістом завдання і власним теоретичним арсеналом і прикладними навичками. Під час пошуку учні будуть набувати нових знань та вмінь. Наприклад, вчитель пропонує школярам завдання: на основі матеріалів краєзнавчого музею та аналізу шкільної навчальної карти схарактеризуйте геологічну будову країни або власної області. Дані аналізу зможуть слугувати передумовою для об'єктивного прогнозу. Виконуючи завдання учні отримують нові для себе знання, бачити зв'язок між внутрішньою будовою та рельєфом. Дослідницький метод може успішно використовуватись в тому випадку, коли учні володіють певними вміннями працювати самостійно, розуміють, як здійснюється процес пошуку.

Основні цілі проблемного викладу – наближення до процесу наукового розміркування. Проблемно викладаючи матеріал, вчитель тим самим показує взірці рішення проблеми. Його діяльність заключається в тому, що він сам формулює проблему і пояснює хід власних думок. Діяльність учнів при цьому направлена на знайомство з етапами рішення проблеми і її усвідомленням.

Великого значення цей метод набуває при вивченні проблем, що виникають в триаді «природа – людина – суспільство». Вчитель може продемонструвати діалектичні суперечності в цій системі, демонструючи приклад наукового аналізу проблеми і формуючи в учнів вміння аналізувати атрибути взаємодії господарської діяльності людини і природи, визначати екологічні проблеми і знаходити шляхи їх рішення.

В методиці навчання географії існує класифікація методів навчання за джерелами географічних знань, а саме: вербальні (словесні): розповідь, пояснення, лекція, бесіда; наочні (предметні): підручник, географічні карти, кінострічки, діафільми, діапозитиви, мультимедійне обладнання, картини, таблиці, схеми, діаграми, муляжні форми рельєфу; практичні (прикладні): глобус, макети, корисні копалини, комп'ютерні програми, моделі, демонстрування експериментів та досліджень.

З традиційних для наукової географії методів широко використовується шкільною географією метод порівняння. Порівняння за аналогом дозволяє учням виявляти деякі закономірності в розміщенні галузей економіки.

Шкільна географія значну увагу приділяє соціальним питанням, в ній представлені матеріали, які характеризують комплекс за виробництвом товарів споживання і сфери послуг, організацію відпочинку людей. В той же час не дивлячись на те що шкільна географічна дисципліна запозичила в науковій дисципліні деякі методи дослідження між ними намітився певний розрив: не дивлячись на те, що школярі вивчають географію протягом п'яти років, мають незначний багаж теоретичних знань і практичних вмінь.

Останнім часом в педагогічний лексикон увійшло поняття «технологія навчання». Поняття навчальної технології у географічній освіті перебуває в стадії формування. У педагогічній літературі ми можемо знайти його психолого-педагогічне обґрунтування та чисельні тлумачення (В. П. Безпалько, Г. К. Селевко, М. В. Кларін, В. М. Монахов, О. М. Пехота, І. П. Підласий).

У вітчизняній методичній літературі з географії належним до цієї проблеми можна вважати посібник В. П. Корнеєва «Технології навчання географії» [5].

Слово «технологія» походить від грецьких слів техно – мистецтво, майстерність і логія – слово вчення, поняття. Воно означає сукупність способів впливу на сировину, матеріали або напівфабрикати відповідними знаряддями виробництва. Це поняття належить до епохи розквіту науки і техніки кінця XIX – початку XX століття. У педагогіці спроби перенести поняття «технологія» на навчальний процес робляться упродовж 100 років. Перша половина XX століття характеризується розробками із застосуванням технічних приладів і автоматизованих систем у навчанні, а друга – кардинальною переробкою самого навчального процесу, побудовою його за принципами виробничого процесу з обов'язковим підвищенням ефективності й досягненням учнями запланованих результатів. Усі технології можна поділити на дві групи: промислові і соціальні. Технології в освіті належать до соціальних, у яких початковим і кінцевим об'єктом впливу є людина, а основними параметрами, що зазнають змін, — одна або кілька її якостей. Щоб відокремити соціальні технології від промислових, пов'язаних з виробництвом певного матеріального продукту, до наукової літератури був уведений термін «педагогічна технологія», що є неточним перекладом англійського словосполучення «an educational technology» – «освітня технологія» [7]. Поняттям «педагогічна технологія» можна було б користуватись, якби це поняття не застосовувалось так широко і так невизначено. Річ у тім, що під педагогічною технологією розуміють прийоми роботи вчителя в галузі як навчання, так і виховання. У зарубіжній педагогіці значення цього поняття відрізняється від того, яке зазвичай застосовується у вітчизняній педагогічній літературі, й обмежується лише навчанням. Виходячи з понять «освіта» і «навчання», думку про технології можна розвинути й далі.

На погляд В. П. Корнеєва, якщо розуміти поняття «освіта» більш ширше, гнучкіше стосовно конкретнішого поняття «навчання», то можна визначити ієрархію між ними, дидактична (навчальна) технологія є складовою «педагогічної технології» [5]. Таким чином, поняття «педагогічна технологія» трансформувалось від початкового уявлення про педагогічні технології як навчання за допомогою технічних засобів, до поняття про педагогічну технологію як про системне і послідовне втілення в практику будь-якого рангу заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу. Є велика кількість означень поняття «педагогічна технологія».

Наведемо найвідоміші:

1. Педагогічна технологія — це системний метод утворення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО).

2. Педагогічна технологія – це науково обґрунтований за допомогою діагнозу і прогнозування варіант дидактичної системи заходів, яка діє на оптимальне проектування та конструювання навчального процесу і гарантує досягнення запланованих результатів навчання, виражених діями учнів (О.М. Пехота). Остання дефініція найбільше відповідає суті навчальної технології, головною метою якої є навчання.

Висновки. На наш погляд, враховуючи сучасні підходи до навчання географії в Україні та за її межами, слід дати таке визначення поняття: педагогічна технологія – це алгоритмізована система застосування дидактичних інструментів (методів, методичних прийомів, форм та засобів навчання), спрямована на досягнення запрограмованого результату, яка може бути відтворена у навчальній діяльності. Специфіка навчальної

технології полягає в конструюванні такого навчального процесу, який гарантує обов'язкове досягнення поставленої мети, запрограмованого навчального результату.

Учителі географії все частіше стали звертатися до технології проектної діяльності. Зміст цієї технології полягає у досягненні дидактичної мети за допомогою детальної розробки обраної проблеми, в організації дослідницької діяльності учнів. Таким чином, у професійній діяльності вчителя завжди є простір для пошуку, педагогічної творчості і вже не на рівні традиційної методики, а на наступному — технологічному рівні.

Особистість учня стоїть в центрі всього навчального процесу, що вимагає від вчителя переосмислення цілей і задач сучасного уроку географії з позиції школяра. Тому виникає необхідність ставити учня в позицію дослідника, вчити його спостерігати за ситуаціями у суспільстві, аналізувати оточуючих і події, які точаться коло, вміти їх узагальнювати, прогнозувати, при цьому самому не загубитися у швидкоплинному суспільстві.

Мета шкільної географічної освіти – інтегрувати гуманітарні, соціальні, природні знання, які необхідні при формуванні, на їх підставі, таких вмінь і навичок, які б стали в пригоді випускникові на протязі подальшого дорослого життя, формували у школярів політичну культуру, економічне і екологічне мислення, створювали гармонію у стосунках між людиною, природою і суспільством. Активізація пізнавальної діяльності учнів – одна з головних умов свідомого засвоєння ними навчального географічного матеріалу.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
2. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии / Н.Н. Баранский. – М. Учпедгиз, 1960. – 452 с.
3. Гончаренко С. У. Методика як наука «Шлях освіти» – 2000, №1. – С. 5-22. – 2000, №2. – С. 2-6.
4. Даринский А. В. Методика преподавания географии: учебное пособие [для географических специальностей пед. инс-тов] / А. В. Даринский – М.: Просвещение, 1975. – 368 с.
5. Корнєєв В. П. Технології навчання географії. – Харків: Вид. група «Основа», 2004 – 139 с.
6. Назаренко Т.Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах. Особливості викладання курсу: 8 клас: навчально-методичний посібник [Текст] / Т.Г. Назаренко – Х.: ВГ «Основа», 2016. – 149 с.: іл., табл.
7. Словник іншомовних слів. –К.: Наукова думка, 2000, - 665 с.
8. Топузов, О. М. Географія материків і океанів. Підручник для 6 кл. / О.М.Топузов, Т.Г. Назаренко, О. Ф. Надтока, Л. П. Вішнікіна. – К.: ДНВП «Картографія», 2013 р : іл. – 376 с.
9. Чернов, Б.О., Корнєєв, В.П. Методи навчання географії в школі. Посібник для вчителя (За ред. А. М. Алексюка, А.Й.Сиротенка). – К.: Радянська школа, 1986. – 174 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2016 р.

НАЗАРЕНКО Т.

Институт педагогики НАПН Украины

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИИ В ШКОЛЕ

Рассмотрены актуальные вопросы по использованию различных методов обучения географии в учебно-воспитательном процессе основной школы. Проанализированы проблемы, связанные с методическими особенностями работы учителя географии с различными формами и средствами для проведения урока. Подано классификационную характеристику разнообразных методов обучения, которые активно и дифференцированно применяются в учебно-воспитательном процессе по географии.

Ключевые слова: *основная школа, школьная география, методы обучения, методика обучения географии, познавательная деятельность учащихся.*

NAZARENKO T

Institute of pedagogy NAPS Ukraine

FEATURES OF TEACHING GEOGRAPHY AT SCHOOL

Today, the geography as a school subject considers methodological problem to eliminate contradictions between perceptions of students about geography as a science, which contains information about the natural diversity of the geographical envelope of the Earth, and the real school subject, the lessons of which study complex geographical patterns, a large number of geographical nomenclature of scientific terms, concepts, laws and so on.

Geography education in modern school requires selection of optimal methods of formation of theoretical knowledge. Methods of teaching, like all of didactics, are undergoing a difficult period of development. The restructuring secondary school creates a new concept of education standards, which describes not only the content but also the requirements for learning outcomes. In these circumstances, socio-professional destination of teacher becomes more complicated. . Its methodological expertise, ability to creatively approach to the educational process, to shift from school to school memory and thinking activities is issue. In the methods of teaching geography has enough problems that require special studies. The problem of updating methods, means and forms of education are among them.

Teaching methods contribute to the formation of knowledge and skills. For optimal use in training and further improve methods of teaching geography were united into classification groups. According to the didactics classification used for design, selection and evaluation of teaching methods, emphasizing its considerable scientific and practical content.

Classification of methods by the nature of cognitive activity of students differentiated into: explanatory, illustrative (information), reproduction (algorithmic), partially-search (heuristic), and research (scientific) method of problem presentation.

Keywords: *basic school, school geography, methods of teaching, geography teaching methodology, cognitive activity of students.*